

Всесвітня історія

УДК 94(73:470) «1921/1923»

І. І. Ніколіна, О. В. Очеретяний

СПОГАДИ ДОНАЛЬДА РЕНШОУ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ АРА В РСФРР (1921–1923 рр.) ЗА АМЕРИКАНСЬКОЮ ПРЕСОЮ

У статті аналізується американська преса та листи Д. Реншоу часів голоду 1921–1923 рр. на території РСФРР для з'ясування діяльності АРА в цей період. Прослідковується як здійснювалася допомога на ділі, хто брав участь у її наданні, які стосунки були між радянським урядом і американськими філантропічними місіями.

Ключові слова: Американська адміністрація допомоги, голод, РСФРР.

Постановка проблеми. Голод 1921–1923 рр., безпрецедентний за своїми масштабами, був викликаний не лише об'єктивними (природними) причинами, але й державною політикою «викачування» хліба з села. Водночас історія боротьби з голодом 1921–1923 рр. – приклад об'єднання різних соціальних сил для вирішення загального завдання. Саме згуртовані зусилля громадських та державних організацій Росії та зарубіжжя дозволили створити широкую мережу гуманітарних установ, що врятували безліч людських життів.

Аналіз останніх досліджень. Серед історіографічних надбань з даної проблеми варто виокремити працю Р. Латипова [1], в якій він характеризує структуру АРА та її взаємодію з місцевим радянським персоналом. Дані про етапи надання допомоги АРА містяться і у праці Н. Усманова [2]. Особливої уваги заслуговує дослідження Ю. Аншакової [3], яка повідомляє нам особливості роботи АРА в регіонах, наприклад в Казані, а також наводить матеріал, що стосується особливостей прийому посилок АРА від приватних осіб. Джерелами є американська преса 1921–1923 рр. та листи Д. Реншоу [4].

Мета пропонованої студії – аналіз за американською пресою спогадів Д. Реншоу та діяльності АРА в РСФРР упродовж 1921–1923 рр.

Виклад основного матеріалу. У пошуках роботи, через закриття, по причині нерентабельності автомобільної компанії Renshaw Motor Company в штаті Луїзіана, якою керував Д. Реншоу (1889–1961), він у 1921 р. підписав контракт з Адміністрацією американської допомоги (далі – АРА) та був запрошений на співбесіду у серпні 1921 р. Враження від неї Д. Реншоу висловив у листі адресованому батьку: «Для роботи у АРА люди повинні бути сильними духом, добре вихованими та високоосвіченими» [5, 261]. На підставі рекомендацій осіб, які проводили співбесіду, він разом з братом Еваном були прийняті на роботу і вже у вересні 1921 р. Дональд і Еван Реншоу прибули в Петроград, звідки Д. Реншоу був направлений на роботу в Москву, а його брат – до Симбірська. Про цей період життя Д. Реншоу дізнаємось з його листів до батьків, зокрема, наприкінці вересня він писав: «Стан людей жахливий. Опис ситуації займе багато часу, щоб відтворити вам правильну картину того, що тут відбувається» [4, 1921, 22 September]. На щастя для істориків, Д. Реншоу через три дні, знайшов час, щоб описати її: «Москва – місто мертвих. Жахливо спостерігати як нація корчить в агонії смерті. Мільйон помре ще до весни... Я розмовляв з архітектором, ми живемо в будинку, який він побудував. Він не сподівається пережити зиму, тому що він вже продав своє пальто, щоб купити хліба і йому вже більше нічого продавати» [4, 1921, 25 September]. «Москва в жахливому стані, всюди руйнуються будинки, жебраки, і все це на тлі золотих веж Кремля» – писав він в іншому листі [4, 1921, 27 September]. Згадуючи про Поволжя,

Д. Реншоу вказував у листі на страшні факти: «Там батьки вбивають своїх дітей, щоб звільнити їх від мук голоду» [4, 1921, 27 September].

Працюючи у Москві, Д. Реншоу став свідком ситуації, заручниками якої були люди після громадянської війни: «Дивно бачити мільйонне населення Москви, одягнене в лахміття... Я не бачив жодної людини, будь то чоловік, жінка чи дитина, про яку можна було сказати, що він одягнений більш-менш пристойно. Кожен виглядає, як жебрак» [4, 1921, 3 October]. У Москві АРА відразу ж зіткнулася зі складнощами побутового характеру, так у приміщенні, де розміщувався головний їх офіс, вкрай не вистачало меблів, не дивлячись на те, що співробітникам АРА була надана можливість у складі реквізованих меблів та домашнього начиння, вибрати необхідне для облаштування отриманих приміщень. Згодом, 29 грудня 1921 р. Д. Реншоу у своєму листі згадував власницю квартири, у якій він проживав та повідомляв, що вона була не в захваті від змін і постійно голосила: «О господи, спочатку ми скинули своїх, а тепер прислужуємо іноземцям» [4, 1921, 29 December].

Не дивлячись на ряд труднощів, з якими зіткнулися представники АРА в РСФРР їх все ж таки вдалось подолати і приступити до роботи, однак, виявилось, що багато хто із російських добровольців, які погодились працювати на безоплатній основі, не з'явилися, тому довелося шукати їм заміну, однак за свідченням Д. Реншоу, багато російських помічників не особливо завантажували себе роботою, були схильні до злодійства та не розуміли бажання американців примусити їх працювати на межі своїх можливостей.

І пояснення цьому є, адже для росіян голод хоча і був катастрофою, але не новою і тому вигляд голодуючих не викликав ентузіазму та бажання допомогти. На відміну від росіян, американці були повні енергії та не розуміли апатії і фаталізму перших.

Однією з серйозних проблем, як уже зазначалося, з якою зіткнулися співробітники АРА, була проблема крадіжок, після певного терміну перебування на території Росії американці вже стверджували, що злодійство в Росії – повсюдне явище. Зокрема, коли у порт Петрограду прибув перший корабель з пайками та мішками з рисом і борошном його розвантажували найняті адміністрацією місцеві жителі. З цього приводу Д. Реншоу згадував, що працівники не обережно розвантажували мішки, тому вони часто рвалися, чим одразу ж користувались місцеві, набиваючи кишені та капелюхи різними крупами. Однак найцікавіше полягає у тому, що на зауваження працівниками АРА, радянський чиновник, ім'я якого не згадується, сказав, що таке злодійство, це нормальне явище, і адміністрації навіть пощастило з такими робітниками, оскільки тепер в них є стимул працювати, в іншому випадку розвантажування могло б зайняти більше часу [4, 1921, 3 October].

Потрібно зазначити, що в переважній більшості листи Д. Реншоу є свідченнями умов радянського життя. Зокрема, Д. Реншоу висловлював огиду до радянської влади та ідеології комунізму, заявивши, що він [комунізм] – це «моральна смерть» російського народу [4, 1921, 25 September]. Такі думки, висловлені письмово у листі, були вкрай небезпечні, оскільки сам Д. Реншоу підозрював, що його листи читалися і до кінця свого перебування в Москві він рідко виходив на вулицю, знаючи, що за ним стежать [4, 1921, 29 December]. Він не сприймав антирелігійну політику радянської влади, і не розумів причин осквернення православних церков: «Це жахлива річ, побачити спустошені церкви. Великі натовпи людей збираються на знак протесту, але їх одразу розганяє червона армія» [5, 263].

Цікавим для дослідження є лист Д. Реншоу, що стосується таких двох з першого погляду несумісних понять як крадіжка та церква: «Вчора один з наших працівників, російський священик, був спійманий на місці злочину і зізнався у крадіжці. Він сказав, що йому потрібні були черевики. Я не дав його заарештувати, щоб не послаблювати позиції церкви, які й так не надто високі в цій країні» [4, 1922, 30 March]. З уривка листа можна зрозуміти весь відчай, адже навіть представники церкви втрачали своє моральне обличчя через скруту.

Описував Д. Реншоу і економічний стан в країні: «Впродовж десяти днів рубль впав з чотирьох мільйонів за долар до двадцяти трьох мільйонів. Відповідно, підскочили і ціни, довелося коригувати зарплати. Як тільки зарплати підтягнулися, рубль знову впав... Це нескінченна гра, в якій рубль грає головну роль. Ніхто не намагається збирати гроші... Як тільки вони у кого-небудь з'являються, їх відразу витрачають, щоб не втратити на коливанні курсу. З цієї причини магазини завжди переповнені» [4, 1922, 5 December].

Один з кур'єрів, який допомагав Д. Реншоу розповідав йому, що він весь рік намагався зібрати гроші на покупку пари взуття. Як тільки йому здавалося, що він зібрав необхідну суму, рубль падав, і перспективи покупки зникали. І саме тому Д. Реншоу неодноразово ставив собі запитання: «Як люди живуть в таких умовах?» І одразу ж давав собі вичерпну відповідь: «Вони не живуть, а просто існують» [5, 264]. В одному із повідомлень до батька Д. Реншоу писав: «...що стосується їжі, у нас не такий великий вибір. Картопля і морква – єдині види овочів, і ми не можемо похвалитися тим, що їмо багато м'яса. Рибу тут абсолютно неможливо дістати, а устриці і морепродукти взагалі невідомі» [4, 1921, 12 December].

Оскільки першочерговим завданням АРА було забезпечення харчуванням голодуючих дітей – то на початковому етапі всієї кампанії продовольства вистачало лише для них. Робота співробітників полягала у створенні в Москві системи добового одноразового харчування дітей до 14 років. Д. Реншоу, незважаючи на складні умови, виявився відмінним менеджером, так як у жовтні 1921 р. повідомляв батька у своєму листі, що в Москві щодня харчується 25 тис. дітей, а через рік ця цифра зросла до 38 тис. [5, 264].

Діяльність АРА не обмежувалась лише забезпеченням харчування голодуючого населення, вона практикувала в Росії та й по всій Європі, роздачу одягу, про що свідчить лист Д. Реншоу від 21 листопада 1921 р.: «Минулої суботи я роздав одяг 1600 дітям... незважаючи на те, що земля покрита снігом, вони всі в лахмітті. Це було так зворушливо бачити як світяться їхні очі, коли їм давали светр або інший одяг» [4, 1921, 21 November]. Як свідчать листи, Д. Реншоу переживав за долю голодуючих, в тому числі і дітей, для яких він у грудні 1921 р. за свої власні кошти купив 30 новорічних ялинок в дитячі їдальні, щоб організувати різдвяне свято. За його розпорядженням російські волонтери прикрасили їх, подбали про музику і подарунки. До речі, в якості них слугували маленькі шматочки мила. «Російська дитина – це диво, симпатична, нітрохи не боязка і не сором'язлива. Вона не намагається справити враження на оточуючих. Це вже доросла людина, яка вже отримала безліч гірких уроків виживання» [5, 273].

Д. Реншоу передбачив, що, перш ніж він залише Москву, слову «Америка» буде аплодувати кожна російська дитина, яка буде чути його» [4, 1921, 21 November]. І дійсно на адресу Д. Реншоу надійшли листи з великою вдячністю як від російських дітей, так і дорослих, різних груп та організацій. Влітку 1923 р. Д. Реншоу залишив Росію у зв'язку із згоранням діяльності АРА. У наступні роки йому довелося працювати торговим представником США в різних країнах.

Цінним джерелом, що містить інформацію про діяльність АРА у РСФРР є американська преса. Наприкінці грудня 1921 р. «Нью-Йорк таймс» повідомляла, що в Уфимському районі «тисячі голодуючих дітей були буквально вирвані з лап смерті завдяки щоденним пайкам Американської адміністрації допомоги». Щодо конкретних цифр продовольчої підтримки, то на 15 грудня в 132 їдальнях цього регіону харчувалося 17732 дитини [6, 1921, 27 December, 3].

В кінці 1921 р. американський конгрес прийняв рішення про виділення 20 млн дол. для закупівлі продовольства у своїх фермерів і передачі його АРА. Це дозволяло організації Г. Гувера поширити свою продовольчу програму в Росії і на дорослих голодуючих. У лютому 1922 р. куплене зерно прибуло на кораблях в чорноморські порти. Читачів американської преси проінформували про це. Крім того в зоні діяльності Уфимського відділення АРА передбачалося забезпечити харчами 520 тис. осіб, а в зоні діяльності Оренбурзького відділення – 440 тис. осіб [6, 1922, 8 February, 3]. У березні 1922 р. в газетах була опублікована інформація про роботу Американської адміністрації допомоги в Оренбурзькому окрузі, так на середину цього місяця американські пайки тут отримували 150 тис. дітей. Школи, які в той час не відвідувало до 90% дітей, знову стали функціонувати, рівень смертності серед дітей, як відзначали газети, скоротився майже в десять разів [7, 1922, 16 March, 7].

Тоді ж, через засоби масової інформації повідомляли, що перші потяги з кукурудзою і насінням пшениці з Америки прибули в Уфу, Оренбург та інші міста. Далі доставка зерна голодуючим у сільські та міські розподільні пункти проводилася добровольцями з числа місцевого населення. Крім того зазначалось, що не дивлячись на те в Уфимському регіоні отримували пайок 150 тис. осіб, проте рівень смертності населення був все ще високий. Крім того в регіоні були поширені холера, віспа, тиф і дизентерія і становище лікарень залишалось дуже важким, а «сильні холоди і відсутність палива посилюють страждання хворих», – писали газети [8, 1922, 14 April, 4].

- ## Список використаної літератури

5. Farrow, L. (2002) *From Jackson Square to Red Square: Donald Renshaw and Famine Relief in Russia, 1921–23*. The Journal of the Louisiana Historical Association, 3, 258–273.
6. New York Times (1921–1923).
7. Chicago Daily Tribune (1922).
8. Boston Daily Globe. (1922).

Abstract

Nikolina I., Ocheretianyi V. Donald Renshaw's memoirs and ARA's activity in the RSFSR (1921–1923) in the American press.

Introduction. Nowadays the interest in help provided by the ARA during the 1921–1923 famine is quite natural due to the fact that Soviet historians paid much attention to the research of US-Russian relations, but they rarely addressed to the issue of the activities of the American assistance mission in Russia during the 1921–1923 famine. Even though the problem was raised, then only with the aim to emphasize once more how “American” foreign policy was “mercenary”. That is the reason of today's necessity to look objectively, as far as possible, at the problems connected with the action of assistance, to study the assistance in practice, to find out who participated in its delivery, what relations were between the Soviet government and American philanthropic missions.

The **purpose** of this article is the survey of the American press during the famine and the examination analysis of the letters of D. Renshaw to make out the activities of the ARA during the period 1921–1923 on the territory of the RSFSR.

Results. The material presented to us in his letters or memoirs by D. Renshaw is mostly descriptive. With his impressions he describes the routine of both the Moscow dwellers and the employees of the ARA. Analyzing his letters to D. Renshaw, we recognize that he did not ever try to overstate the role of the ARA in overcoming hunger, and in the main simply stated statistics that is found in other works and is publicly available. Referring to this information, his letters should be glared, where he writes with disgust about Soviet power and its attempts to start the Holodomor.

Conclusion. As for the American press, it seemed to us that they had the main task of forming by the American readers an image of an American hero fighting against hunger. It should be underlined that, despite the fact what the ARA did for the RSFSR, the press did not manage to recognize the main role of the ARA in overcoming hunger.

Key words: American Relief Administration, fasting, RSFSR.

Одержано редакцією 27.06.2017
Прийнято до публікації 5.10.2017

УДК 94.438«1939/1945»

М. В. Михайлюк

ДОПОМОГА ЄВРЕЯМ ПОЛЬСЬКИМ ПІДПІЛЛЯМ В РОКИ ГОЛОКОСТУ

У статті йдеться про допомогу євреям активістами «Жеготи» та інших підпільників. Увага акцентується на внутрішній структурі організації, допомозі нужденним, категоріях рятівників, методах порятунку, Праведниках народів світу. Відзначається роль таких відомих постатей як Зофія Коссак, Ян Карський, Євгеніуш Лазовський.

Ключові слова: Голокост, польське підпілля, організація допомоги євреям, форми і методи порятунку, Праведники світу

Постановка проблеми та аналіз основних досліджень. Дана тема є малодослідженою в Україні, оскільки спеціалізованих публікацій про допомогу євреям польським підпіллям на теренах окупованої Польщі немає. Натомість за кодоном участь громадян Польщі у рятуванні не є таємницею. Ці данні збирає відділ «Праведників народів світу» Яд Вашем (Єрусалим), аналізує Польський інститут національної пам'яті, Єврейський історичний інститут у Варшаві, інші закордонні установи. Проте в Україні опублікована лише не значна частина статей зарубіжних фахівців. Серед них рятування євреїв у Перемишлі [1], місія Яна Карського [2–3], діяльність «Жеготи» [4], якщо не враховувати історіографію порятунку поляками галицьких євреїв, яка є темою окремого дослідження.

Мета пропонованої студії полягає у загальному огляді теми, з акцентом на маловідомі епізоди допомоги євреям представниками польського підпілля.

Виклад основного матеріалу. Польща перебувала під нацистською окупацією триваліше за всі європейські країни – з вересня 1939 р. до січня 1945 р. Розбудова структур підпілля розпочалася після німецького захоплення країн Західної Європи і падіння Франції як польського союзника. Саме тоді поляки втратили віру у швидкоплинність війни, хоча сподівалися на її завершення до весни 1940 р. У цей час з'являється Союз збройної боротьби (СЗБ) і підпільна преса.